

Poczytalność ograniczona – nowa norma prawna na Litwie

Diminished accountability: A new legal norm in Lithuania

JELENA MARCINKEVIČIENE, KONSTANTINAS DASKEVIČIUS

Z Narodowego Ośrodka Psychiatrii i Narkologii w Wilnie (Litwa)

STRESZCZENIE. Autorzy omawiają zasadność orzekania ograniczonej poczytalności analizując przesłanki psychologiczne i socjologiczne uzasadniające jej stosowanie. Opisują aktualne uregulowania prawne w krajach Europy Zachodniej i uzasadnienia stosowania formuły ograniczonej poczytalności, jako dowód, że formuła ta powinna obowiązywać także w kpk Litwy. Wskazują także na potrzebę jej stosowania wynikającą z praktyki sądowej, co uzasadnia wprowadzenie jej do ustawodawstwa na Litwie.

SUMMARY. The authors discuss the justifications for the insanity defence and analyze the psychological and sociological premises for its application. They quote the legal regulations currently in force in Western Europe and justifications for use of the insanity defence to show that this formula should also oblige in the Lithuanian Penal-Procedural Code. They seek further justification in legal practice for the introduction of the concept of diminished accountability to Lithuanian legislation.

Słowa kluczowe: Litwa / poczytalność ograniczona
Key words: Lithuania/ diminished accountability

Kodeks litewski określa, że niepoczytalność jest stanem chorobowym, w którym osoba nie może zrozumieć istoty swoich działań lub nie może kierować swoim zachowaniem z powodu choroby psychicznej, tymczasowego zaburzenia czynności psychicznych, niedorozwoju umysłowego lub innego stanu patologicznego. Może to być także osoba, która dokonała przestępstwa będąc w stanie poczytalności, ale w okresie przed wydaniem wyroku zachorowała psychicznie i z tego powodu nie może rozumieć istoty swoich działań i kierować swoim postępowaniem. Na podstawie tego określenia widzimy, że opiniowanie sądowo-psychiatryczne jest analizą stanu psychicznego badanej osoby, z uwzględnieniem przyjętych kryteriów niepoczytalności.

Określenie niepoczytalności jest właściwie terminem prawnym stosowanym w procedurze sądowej. W medycynie, przede wszyst-

kim w psychiatrii, pojęcie to nie ma określonego znaczenia, jest wręcz niepotrzebne. Osoba niepoczytalna – to osoba, którą za taką uznał sąd. Psychiatra sądowy rozpatruje jedynie medyczne kryteria niepoczytalności. Psychiatrzy sądowi, psycholodzy przedstawiają sądowi swoje wnioski w postaci określenia medycznych uwarunkowań poczytalności lub niepoczytalności, a sąd przedstawione wnioski może przyjąć lub je odrzucić.

Oczywistym jest, że oceniając poczytalność przyjmujemy, iż jest ona właściwością zupełnie zdrowej psychicznie osoby. W praktyce często się zdarza, że za poczytalne uważane są nie tylko osoby nie przejawiające jakichkolwiek zaburzeń psychicznych, ale i osoby z anomaliami psychicznymi lub chore psychicznie. Dlatego poczytalność jest stanem psychicznym, w którym osoba, zgodnie z rozwojem psychospołecznym, psychologicznym, wiekiem i stanem zdrowia psychicznego, może

być odpowiedzialna za swoje działania, może kierować nimi podczas dokonywania przestępstwa, a więc może być uznana za winną i pociągnięta do odpowiedzialności karnej.

W obecnym kodeksie karno-procesowym Litwy (kkpL) są tylko dwie normy prawne, dwie kategorie prawne – poczytalność i niepoczytalność. I tylko w art. 73 kkpL nieśmiało, ostrożnie wspomina się o poczytalności ograniczonej „jeśli istnieją dane o niedorozwoju umysłowym u nieletniego nie związanym z chorobą psychiczną, musi być wyjaśnione czy mógł on całkowicie rozumieć znaczenie swoich czynów”.

W nowym projekcie kodeksu karnego wprowadzono nową normę prawną – poczytalność ograniczoną. Określa ją art. 19 kk: „osoba ma poczytalność ograniczoną, jeśli dokonując czynu zabronionego prawem nie w pełni rozumiała charakter przestępstwa czy i miała ograniczoną zdolność kierowania swoim postępowaniem z powodu zaburzeń psychicznych, które nie są dostatecznym powodem do uznania jej za niepoczytalną. Osoba, u której sąd przyjął, iż miała znacznie ograniczoną poczytalność jest odpowiedzialna, sąd jednak może złagodzić jej wyrok lub odstąpić od wymierzenia kary (art. 64 kk). Aktualnie w wielu krajach (np. Danii, Włoszech, Finlandii, Niemczech, Szwajcarii, Japonii, Polsce, Jugosławii i na Węgrzech) istnieją różne uregulowania prawne odnoszące się do pojęcia ograniczonej poczytalności.

Najbardziej szczegółowo kwestie związane z poczytalnością ograniczoną omawia kodeks karny Szwajcarii z roku 1937. Uznaje on poczytalność za ograniczoną wówczas, gdy z powodu zaburzeń psychicznych, zaburzeń świadomości lub upośledzenia umysłowego, osoba w czasie dokonania przestępstwa nie mogła całkowicie zrozumieć swoich czynów i kierować nimi. Sąd może takiej osobie zmniejszyć wyrok (art. 11). Oprócz tego sędzia może na podstawie opinii biegłych, którzy wnioskuje o umieszczenie badanego w zakładzie opieki społecznej lub w szpitalu z powodu jego niebezpieczeństwa dla porządku prawnego (art. 13), wydać postano-

wienie o skierowaniu oskarżonego z poczytalnością ograniczoną do szpitala psychiatrycznego. Jeśli przestępcą jest obywatel innego państwa, sąd może zabronić mu pozostawania na terenie Szwajcarii. Przepisy o poczytalności ograniczonej lub całkowicie zniesionej mają zastosowanie tylko w przypadkach, jeśli oskarżony sam świadomie nie wprowadził się w taki stan mając zamiar w takim stanie popełnić przestępstwo (art. 12).

W kodeksie karnym Niemiec z 1975 r. poczytalność ograniczoną definiuje przepis art. 20, który brzmi: „Jeśli zdolność rozumienia swojego działania i kierowania nim jest bardzo ograniczona, to kara może być złagodzona”. W stosunku do szczególnie groźnych przestępców z ograniczoną poczytalnością może być zastosowane więzienie prewencyjne do 10 lat (z powodu ich niebezpieczeństwa dla porządku prawnego).

Cywilny kodeks karny Danii z roku 1939 przewiduje poczytalność ograniczoną. Występujące u tego rodzaju sprawców zaburzenia psychiczne są okolicznością rzutującą na wymiar kary, jest nią kara pozbawienia wolności, którą skazani odbywają w specjalnych więzieniach dla osób z zaburzeniami psychicznymi.

W kodeksie karnym Węgier z roku 1978 jest zapis o poczytalności ograniczonej. Stosuje się go wówczas, jeśli osoba, która popełniła przestępstwo zdradza objawy choroby psychicznej, upośledzenia umysłowego, pojmując jednak charakter popełnianych czynów i ich następstwa. Przepisu tego nie stosuje się do osób, które popełniły czyn zabroniony będąc pod wpływem alkoholu lub środków toksycznych (art. 2, 25 i 27).

W polskim kpk pojęcie poczytalności ograniczonej zawiera przepis art. 25 § 2. Definiują ją te same przesłanki co niepoczytalność. Znaczne ograniczenie jest uwarunkowane nasileniem zmian chorobowych. Ponadto w praktyce przyjmuje się jeszcze inne określenie zmniejszonej poczytalności: nieznaczne, zbliżone do znacznego. W przypadku oceny stanu psychicznego w rozumieniu art. 25 § 2 sąd może, ale nie musi,

zastosować nadzwyczajne złagodzenie kary. Zwykle następuje znaczne złagodzenie kary, tj. wymierzenie jej poniżej minimalnej granicy ustalonej przepisem kodeksu za określone przestępstwo, następuje także zwolnienie z kary dodatkowej, np. konfiskaty mienia.

W Rosji od stycznia 1997 r. uprawomocnił się nowy 25 art. Kodeksu procesowo-karnego. Przyjmuje się odpowiedzialność osób z chorobowymi zaburzeniami psychiki. Artykuł ten miał w projekcie zapis, według którego: (1) Osoba, która podczas dokonania przestępstwa była poczytalna, jednak z powodu chorobliwego zaburzenia psychicznego lub niedorozwoju umysłowego czy woli miała trudności w pojmowaniu i ocenie charakteru czynu zabronionego, jego szkodliwości lub miała trudności w kierowaniu swoim postępowaniem jest pociągana do odpowiedzialności. Wymienione okoliczności są uwzględniane przy wymiarze kary. (2) Osoba uznana za winną, zdradzająca zaburzenia psychiczne, oprócz wymierzonej jej kary może być leczona przymusowo. Sąd może także nakazać urzędowi (wykonawcy wyroku) uwzględniać cechy osobowości skazanego i warunki wykonania kary.

Podsumowując, poczytalność ograniczona:

- to kategoria prawa karnego, określająca grupę osób z zaburzeniami psychicznymi, którzy popełnili przestępstwo,
- nie jest kategorią pośrednią między poczytalnością a częścią składową poczytalności,
- jako część składowa poczytalności pociąga za sobą odpowiedzialność karną osób z zaburzeniami psychicznymi, które dokonały czynów zabronionych, natomiast powoduje zmniejszenie tej odpowiedzialności karnej. Jednak sąd wyznaczając karę może jej nie uwzględnić analizując całość innych danych określających przestępstwo i osobowość oskarżonego,
- natomiast nigdy nie może być traktowana jako okoliczność obciążająca,

- może być podstawą do określenia zakładu, w którym wykonywana jest kara pozbawienia wolności lub może być powodem skierowania na przymusowe leczenie,
- sąd może ją uznać na podstawie wniosku biegłych psychiatrów.

Praktyka biegłych psychiatrów na Litwie wskazuje na to, że wśród populacji osób opiniowanych sędowo-psychiatrycznie jest duża grupa osób zdradzających zaburzenia psychiczne. Jakkolwiek poczytalność ograniczona jest pojęciem prawnym, to jednak niektóre zaburzenia psychiczne ograniczają zdolność rozumienia znaczenia czynów i kierowania swoim postępowaniem. Można je podzielić na kilka grup: remisje w przebiegu schizofrenii, upośledzenie umysłowe lekkiego i średniego stopnia, organiczne choroby mózgu (padaczka, demencja i inne) i pozostałości po urazach mózgu, infantylnizm psychiczny, reakcje psychogenne, nerwice, zaburzenia seksualne, zaburzenia osobowości (psychopatie), alkoholizm, narkomania, toksykomania. Jednak trzeba podkreślić, że wymienione medyczne kryteria ograniczonej poczytalności mają tylko ograniczony wpływ na końcowe wnioski biegłych, w których ostatecznie należy uwzględnić charakter czynu i jego motywów oraz okoliczności popełnienia przestępstwa.

W psychiatrii sądowej znane są stany psychiczne wyraźnie wskazujące na ograniczoną poczytalność. Te właściwości psychiczne – to zazwyczaj wzmożona nadpobudliwość i nadpobudliwość, chwiejność nastroju, niedojrzałość emocjonalna, sugestywność, niepełnowartościowość intelektualna, patologia seksualna itp. Osłabiają one zwykle kontrolę postępowania, ograniczają możliwość wyboru alternatywnego działania w różnych sytuacjach, co ułatwia dokonanie przestępstwa. Jednak należy pamiętać, że osoba z ograniczoną poczytalnością jest odpowiedzialną przed sądem, jest winna i ponosi karę na ogólnych warunkach przewidzianych kodeksem. Sąd może,

uwzględniając jej niepełnowartościowość psychiczną, złagodzić karę, ale nie jest to obligatoryjne.

Oddzielny problem, to kwestia wykonywania kary w warunkach, które umożliwiłyby stosowanie odpowiednich metod leczniczych, wychowawczych i korekcyjnych. Obecnie nie ma zakładów przystosowanych do rehabilitacji i reedukacji osób z anomaliami psychicznymi. Nie jest wskazane, aby odbywali oni karę pozbawienia wolności wraz z osobami zdrowymi lub zdemoralizowanymi. Winni mieć w wydzielonych ośrodkach możliwość korzystania z opieki lekarza psychiatry i innych form terapii, zarówno indywidualnej jak i grupowej.

Na Litwie, w roku 1996, wśród 1969 osób poddanych badaniom sądowo-psychiatrycznym, podejrzanych lub oskarżonych w procesach karnych, największą grupę stanowili podsądni z rozpoznaniem upośledzenia umysłowego lekkiego i średniego stopnia – 460 (45,5%), inne przypadki deficytu sprawności umysłowej (pourazowe i starcze) – 11 (1%), schizofrenia – 35 (3,5%), psychopatie – 237 (23,4%), nerwice – 183 (18%), alkoholizm, narkomania – 87 (8,6%).

Deklaracja Hawajska głosi, że podstawowym celem psychiatrii jest leczenie chorych psychicznie i wzmocnienie ochrony zdrowia. Obecnie na Litwie w więzieniach praktycznie nie ma psychiatrów, nie ma więc komu powierzyć leczenia i ochrony zdrowia psychicznego. Nie wiadomo z jakich powodów, na Litwie został zniesiony art. 65 kpk o przymusowym leczeniu narkomanii, chociaż w Europie i krajach skandynawskich

ten rodzaj leczenia jest często stosowany i daje dobre wyniki.

Praktyka wskazuje, że pojęcie poczytalności ograniczonej, jakkolwiek nie chroni od odpowiedzialności karnej, jest jednak konstrukcją potrzebną przy ocenie poczytalności opiniowanych osób. Mamy nadzieję, że w niedalekiej przyszłości to pojęcie prawne zostanie w naszym państwie przyjęte. Przemawiają za tym nie tylko zachodzące zmiany w stosunkach politycznych i ekonomicznych, ale i doświadczenia innych państw, w których regulacja prawna o ograniczonej poczytalności istnieje i jest uważana za celową. Obecność tej normy prawnej w naszym kodeksie karnym stworzy możliwość bardziej wnikliwej oceny odpowiedzialności karnej dużej grupy skazanych, co pozwoli chronić prawa także tych osób.

PIŚMIENNICTWO

1. Antonjan J.M., Borodin S.W.: Priestupnost i psichiceskije anomalii. Nauka, Moskwa 1987.
2. Daszkiewicz K.: Poczytalność zmniejszona – kontrowersje i postulaty. Mat. VII Krajowej Konferencji Sekcji Psychiatrii Sądowej PTP – Teoria i praktyka oceny poczytalności. Warszawa 1988, 44–56.
3. Lietuvos Respublikos Baudžiamojo proceso kodeksas. Vilnius 1994.
4. Łuniewski W.: Zarys psychiatrii sądowej. Warszawa 1950.
5. Sass H., Oefele K.V.: Psychopathology and Concepts of Penal Irresponsibility in the Federal Republic of Germany. Psychiatrische Klinik Universität München.

Adres: Dr Jelena Marcinkevičienė, National Service of Forensic Psychiatry and Narcology in Lithuania, Parko 15, 2048 Vilnius